

فرہنگ نامہ موضوعی

صحیح سادہ

جلد اول

آ - خ

سید احمد سجادوی

بایمکاری جمعی از محققان

مرکز تحقیقات رایانہ امی حوزہ علمیہ صفہان

سجادی، احمد، ۱۳۴۴.

فرهنگ‌نامه موضوعی صحیفه سجادیه / احمد سجادی، با همکاری جمعی از محققان؛ پژوهش مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان. - قم: مؤسسه فرهنگی مطالعاتی الزهراء (ع)، ۱۳۸۵، ج ۳.

ISBN : 964 - 96108 - 1 - 2

شاپک دوره: ۴-۱-۹۶۱۰۸-۹۶۴

ISBN : 964 - 96108 - 2 - 0

شاپک ج. ۱: ۱-۲-۹۶۱۰۸-۹۶۴

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

۱. علی بن حسین (علیه السلام)، امام چهارم، ۳۸-۹۴ ق. ۲. دعاها، الف. علی بن حسین (علیه السلام)، امام چهارم، ۳۸-۹۴ ق. صحیفه سجادیه. ب. حوزه علمیه اصفهان. مرکز تحقیقات رایانه‌ای. ج. عنوان. د. عنوان: صحیفه سجادیه.

۲۹۷/۷۷۲

BP ۲۶۷/۱/ع ۸ ص ۳۰۷۵

۷۶۱-۸۵ م

کتابخانه ملی ایران

مؤسسه فرهنگی مطالعاتی الزهراء

مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان

■ فرهنگ‌نامه موضوعی صحیفه سجادیه

- به اهتمام : سید احمد سجادی
- پژوهش : مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان
- ناشر : مؤسسه فرهنگی مطالعاتی الزهراء (ع)
- لیتوگرافی / طرح جلد : المهدی / ابوطالبی
- چاپخانه / صحافی : عترت / یاس
- تعداد جلد : ۳
- نوبت و زمان چاپ : اول / بهار ۱۳۸۵
- شمارگان : ۱۰۰۰
- بهای دوره : ۱۰۰۰۰۰ ریال

مرکز پخش: اصفهان - خیابان شهید مطهری - ابتدای خیابان اردیبهشت

مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان

E-mail: info@hozeh.org

تلفن: ۰۳۱۱-۲۳۴۳۶۱۰-۵

WWW.hozeh.org

دورنگار: ۰۳۱۱-۲۳۴۴۶۱۰

سر آغاز

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اول: صحیفه مبارکه سجّادیه، یکی از عظیم‌ترین و درخشان‌ترین اخترهای فروزان معنویت اسلامی است و فروغ بی‌پایان و ابدی این کتاب مقدّس، برای همیشه چراغ راه همه معنویت‌خواهان و حق‌طلبان خواهد بود.

البته در یک نگاه، شاید این معنا به نظر برسد که صحیفه سجّادیه، منحصرّاً به معنویت دینی و اسلامی اختصاص دارد و کتاب نیایشی است که مشام جان‌های شیفته معنویت را از عطر پاک راز و نیاز و دعا و گفتگو با حق تعالی، انباشته و معطر می‌گرداند. و رای این نگاه اولیه، اما، حقیقتی بزرگ نهفته است. اگر امام علی بن الحسین زین العابدین علیه السلام در این کتاب مقدّس بر معنویت و امور معنوی، آن هم در قالب و شکل مناجات تأکید می‌ورزند، از آن جهت است که در این اثر بی‌بدیل، برگرایش‌ها و نگرش‌هایی تکیه می‌شود که در بیرون از متن و زمینه معنوی، نمی‌توان آن را به درستی درک کرد.

بی‌تردید در صحیفه سجّادیه، تعلیمی بلند و عمیق ارائه می‌شود که در بسیاری از سطوح، از امور کلامی الهیاتی - در عام‌ترین معنای این اصطلاح - گرفته تا امور اجتماعی و سیاسی، و از امور فرهنگی و علمی گرفته تا امور اقتصادی و معیشتی نیز کاربرد دارد.

از این رو اگر چه در محتوای عمیق صحیفه سجّادیه، معنویّتی بی‌پایان و قداستی ژرف نهفته است و با صورت و محتوای نیایشی، بر درونی‌ترین و معنوی‌ترین بُعد اسلام تأکید می‌رود، ولی در عین حال، امام سجّاد علیه السلام به کرات از بیرونی‌ترین ابعاد اسلام نیز در عام‌ترین معنای آن سخن می‌گویند. تحلیل مفصّل هر یک از سطوح و ابعاد مختلفی که در صحیفه مبارکه سجّادیه از آن به تصریح یا اشارت سخن رفته است، نیازمند پژوهش‌هایی پُر برگ و بار است.

دوم: پژوهش حاضر - که یکی از برنامه‌های صحیفه پژوهی مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان بوده و پیشنهاد آن از چند سال پیش مطرح و سپس کار عملیاتی آن به وسیله محققان محترم آن مرکز آغاز گردیده بود و اینک در آغاز سالی که به نام مبارک پیامبر اعظم و نبی مکرم و رسول خاتم صلوات الله علیه مزین گردیده و در ایام ولادت با سعادت آن حضرت، به زیور طبع آراسته می‌شود - گامی برای ارائه و تبیین هرچه بهتر سطوح و ابعاد گوناگون و چه بسا ناشناخته یا کمتر شناخته صحیفه سجّادیه است.

در این فرهنگ‌واره موضوعی - که قریب به یازده هزار موضوع اصلی و فرعی را در بردارد - تلاش شده است تا زوایای مختلف تعالیم بلند این کتاب مقدس، از متن کلام امام همام زین العابدین (علیه السلام)، استخراج گردیده و بر اساس ساختار درختی، تنظیم و تبویب گردد.

به دیگر بیان، تمامی موضوعات این فرهنگ‌واره از منطوق کلمات و بیانات امام سجاد (علیه السلام) استخراج گردیده و هیچ چهارچوبه ذهنی خاصی برای محتوای کتاب، از پیش تعیین نگردیده است. از این رو بر خلاف بسیاری از فرهنگ‌های موضوعی که پیرامون کتاب‌های مقدس اسلامی نگاشته شده، موضوعات طرح شده، در فضای تعیینی ذهن محققان گرفتار نیامده، بلکه به صورت کاملاً عینی و تجربی، متن بیانات امام (علیه السلام) مورد توجه قرار داده شده و موضوعات کلی و جزئی و اصلی و فرعی، از متن کلمات آن حضرت استخراج گردیده است.

این کار در سطح خود، یک پژوهش ویژه و نو به شمار می‌رود و امید است مورد قبول ارباب فضل و صحیفه پژوهان و همه دانشیان ارادتمند به آستان اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام) واقع گردد. **سوم:** خداوند کارساز بنده نواز را، سپاس بی حد و قیاس می‌گزاریم که توفیق انجام این اقدام پژوهشی را به مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان و محققان آن عنایت فرمود. نیز از الطاف بزرگ امام زین العابدین و سید الساجدین (علیه السلام)، سپاسگزاریم که مددکار پژوهشگران و دست‌اندرکاران این طرح بوده‌اند.

این قلم نیز بر خود فرض می‌داند که از یکایک محققان و متصدیان که اتمام این کار، مرهون اهتمام و تلاش وافر آنهاست، به ویژه حجة الاسلام والمسلمین سید احمد سجادی صمیمانه تقدیر و تشکر نماید. امید است این خدمت به آستان صحیفه مبارکه سجاده، مورد قبول و پذیرش امام همام علی بن الحسین (علیه السلام) قرار گیرد. ان شاء الله.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد و آله الطاهیرین.

عید سعید هفدهم ربیع الاول ۱۴۲۷ قمری - بیست و هفتم فروردین ۱۳۸۵ شمسی.

حوزه علمیه اصفهان

دفتر حضرت آیه الله العظمی مظاهری

محمد حسن مظاهری

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صحیفه مبارکه سجّادیه، اثر و یادگار سیدالساجدین حضرت امام علی بن الحسین علیه السلام است و دربردارنده پنجاه و چهار دعا می باشد که آن حضرت در جلسه ای نورانی آن را برای دو فرزند برومندشان، حضرت امام باقر علیه السلام و زید بن علی علیه السلام نقل کرده و هر دو را امر به کتابت و محافظت از این اثر بی بدیل و سترگ نموده است.

پیشوای بزرگ شیعیان، حضرت امام صادق علیه السلام - که در سنین کودکی در این جلسه نورانی حضور داشته است - فرزندش اسماعیل را به حفظ و حراست از این کتاب گرانمایه فرمان داده و از نوادگان امام حسن مجتبی علیه السلام (محمد و ابراهیم که فرزندان عبدالله بن حسن بودند) می خواهد هیچ یک، این کتاب بی بدیل را از مدینه خارج نکنند، چرا که خوف آن می رود با کشته شدن آن دو، کتاب نیز از بین برود.

او امر امام صادق علیه السلام بر حراست از این اثر باقی و جاودانه امام سجاد علیه السلام از یک طرف، و از منظری دیگر، مفاهیم بی مانند آن که در قالب مناجات نامه با خالق بی همتاست، عالمان و اندیشمندان شیعی را بر آن داشت تا هر یک به نوبه خود بر محافظت و نگهداری از «زبور آل محمد علیهم السلام»، سخت بکوشند.

نمونه های این تلاش را می توان در طول قرن های متمادی در روایت، درایت، قرائت، تدریس، استنساخ، نسخ و مراقبت در تصحیح، کتابت و نقل آن و نگارش ده ها تعلیقه، حاشیه، ترجمه و شرح که بر این مناجات نامه شیعی نگاشته شده، یافت و علاوه بر آن بعضی از اندیشمندان و محدّثین، بر این کتاب گران قدر مستدرکاتی نگاشته اند که با اسناد و طرق مختلف به دعا های سقط شده اشاره کرده و دعا های دیگر منسوب به امام سجاد علیه السلام را نیز ذکر

نموده‌اند.

بزرگانی همچون شیخ حرّ عاملی، میرزا عبدالله افندی، میرزا حسین نوری طبرسی، سید محسن امین‌عاملی و شیخ محمد صالح مازندرانی -رحمة الله عليهم اجمعین- به جمع‌آوری دعا‌های امام زین‌العابدین (علیه السلام) از میان متون کتاب‌های حدیثی پرداخته و به نگارش کتاب‌هایی با عنوان «الصحیفه الثانیة» تا «الصحیفه السادسة» پرداخته‌اند.

در سال‌های اخیر نیز با استفاده از صحیفه کامله سجادیه و مستدرکات پنج‌گانه، اثری جدید، به نام «الصحیفه السجّادیه الجامعة» ارائه گردید که در آن، دعا‌های صحیفه به ۲۷۰ دعا افزایش داده شده و به شکل نموداری، سلسله اسناد دعاها، در پایان کتاب آمده است.

تمامی این تلاش‌ها، اولاً به آن خاطر است که حفظ احادیث و کلمات نورانی ائمه معصومین (علیهم السلام) و رساندن آنها به دیگران، در بین مسلمانان - خاصه مکتب حقه تشیع -، جایگاهی ویژه و بس رفیع داشته است و بزرگان در نقل و تصحیح آن اهتمامی خاص نموده‌اند و حتی در این مسیر، هر که را لایق نقل حدیث می‌یافتند، اجازه روایت حدیث اعطا می‌کردند. و ثانیاً دعا و نیایش، بخش جدایی‌ناپذیر از فرهنگ اسلامی است که به شکلی زیبا و دقیق و در آوازی مناجات‌گونه، به تفهیم و تعلیم بسیاری از معارف دینی پرداخته است. از این رو دعا‌های منسوب و مأثور از ائمه معصومین (علیهم السلام) خصوصاً حضرت سیدالساجدین (علیه السلام)، یکی از ذخایر عظیم و پرارج فرهنگ ناب مکتب تشیع می‌باشد.

جای بسی تأسف است که در زمان حاضر تصوّر عامّه مردم از دعا‌های روایت شده از ائمه معصومین (علیهم السلام)، تنها خواندن و زمزمه نمودن آن است و تلاشی در جهت فهم آن و درک معانی آنچه بر زبان جاری می‌سازند، نمی‌نمایند. حتی برخی از اندیشمندان دینی نیز به کتاب‌های دعایی و صحیفه مبارکه سجادیه، به دید یکی از عمیق‌ترین مآخذ معارف الهی نظر نکرده و در مباحث مطروحه، به جملات و فرازهای آن ارجاعی نداشته‌اند و از این روشی

بس عظیم به بخش وسیعی از معارف منحصر به فرد فرهنگ آل‌البیت علیهم‌السلام رفته است. در بررسی اجمالی که از چند کتاب موضوعی حدیث که در سال‌های اخیر نگاشته شده به عمل آمد، مشخص گردید ارجاعات و استنادات به صحیفه سجّادیه، بسیار کم است. در کتابی که ۱۷۷۰ روایت، حدیث و گفتار ائمه معصومین علیهم‌السلام، به صورت موضوعی بیان شده، فقط پانزده ارجاع به صحیفه سجّادیه وجود داشت (کمتر از یک درصد). در کتاب دیگری که ۴۷۹ گفتار معصوم را بیان کرده بود، فقط دو بار به صحیفه سجّادیه مراجعه شده بود (کمتر از نیم درصد). و این در حالیست که در بسیاری از موضوعات، می‌توان از فرازهای صحیفه سجّادیه نیز استفاده برد. ولی نویسندگان آن کتاب‌ها به دلیل عدم موضوع‌بندی جامع بر صحیفه مبارکه سجّادیه، نتوانسته‌اند از آن استفاده موضوعی نمایند.

لذا ضروری است اندیشمندان حوزه دین و عالمان بلندهمت، دعا را نه فقط به عنوان زمزمه‌ای عارفانه، بلکه به عنوان منبعی غنی در القای ظریف‌ترین معارف الهی، به مردم معرفی کرده، به تبیین و تفسیر این کلمات آسمانی پردازند.

در این مسیر نخستین گام برای زدودن غبار غربت از دعاها و روح‌افزای معصومین علیهم‌السلام خصوصاً صحیفه سجّادیه، تهیه معاجم و فرهنگ‌نامه‌هایی برای تسریع در دستیابی به محتوا و مضامین فرازهای ادعیه است.

نباید از نظر دور داشت که صحیفه سجّادیه دارای دو شأنت است: اول آنکه در جمع احادیث شیعی قرار گرفته و به آن نگاهی روایی شده و همانند دیگر روایات مأثور، دارای سلسله اسناد و اجازات است و بزرگان اخبار آن را در کتاب‌های روایی خود آورده‌اند و بعضاً به شرح بعضی از لغات آن در همان کتاب پرداخته‌اند.^۱ برخی عالمان نیز به نقل اسناد صحیفه

(۱) علامه بزرگوار مجلسی رحمته‌الله در صفحه ۵۹ جلد ۱۱۰ بحارالانوار، به نقل اسناد صحیفه پرداخته و می‌گوید: «روایات صحیفه بیش از آن است که به شمارش آید.» مرتضی زبیدی حنفی که از عالمان بنام —

پرداخته، در سلسله اسناد آن همانند دیگر روایات نقد و بررسی کرده و راویان آن را توثیق نموده‌اند. تمامی این تلاش‌ها حکایت از آن دارد که صحیفه را به صورت یک روایت، همانند دیگر روایات دیده‌اند.

دومین شائبه صحیفه سجّادیه آن است که دعاهای این کتاب در جمع دعاهای پربار و زیبای شیعی قرار دارد و بزرگان بدان نگاهی مناجاتی کرده و آن را راهی برای راز و نیاز با خالق بی‌همتا برشمرده‌اند.^۱

ولی متأسفانه با آنکه صحیفه دارای دو شائبه است، نه موضوع‌نگاری جامعی بر دعاهای مأثوره از ائمه معصومین (علیهم‌السلام) از جمله صحیفه سجّادیه صورت گرفته و نه برای تمامی روایات و احادیث روایت شده و کتاب‌های روایی، نمایه‌زنی شده است. البته از دیر زمان عالمان دینی در تدوین کتاب‌های حدیثی به دسته‌بندی و تبویب دست ورزیده‌اند که اولین اثر آن را می‌توان کتاب شریف «کافی» اثر باقی‌ثقة الاسلام ابی جعفر محمد بن یعقوب کلینی (م ۳۲۸ هـ. ق) دانست و از آن پس نیز مؤلفان، عموماً کتاب‌های خود را در فصل‌ها و عنوان‌هایی هر چند محدود، تدوین می‌نمودند. به تدریج هر چه زمان می‌گذشت و احساس نیاز به موضوع‌بندی احادیث تقویت می‌شد، نویسندگان در تدوین احادیث و روایات از عنوان، فصل و باب‌های بیشتری در تنظیم کتاب‌های خود استفاده کردند.^۲

→ قرن دوازده هجری می‌باشد نیز در صفحه ۴۸۰ جلد ۴ کتاب «اتحاف السادة المتّقين» با سندی خاص، به نقل دعای چهل و هفتم صحیفه پرداخته است.

(۱) شهید ثانی در کتاب «اللمعة الدمشقية»، در اعمال روز عرفه، خواندن دعای چهل و هفتم صحیفه را سفارش کرده است. محقق بحرانی نیز در صفحه ۳۹۰ جلد ۱۶ کتاب «الحدائق الناضرة» می‌گوید: «مستحب است در روز عرفه دعا خواندن و بهتر است دعای عرفه امام حسین (علیه‌السلام) و دعای عرفه امام سجّاد (علیه‌السلام) در صحیفه کامله، خوانده شود.

(۲) نگاهی به کتاب فقهی «تهذیب الاحکام فی شرح المقنعة» نوشته شیخ ابی جعفر محمد بن حسن طوسی (م ۴۶۰ هـ. ق) و کتاب «وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة» تألیف شیخ محمد بن حسن

اما این روش، هرگز نتوانست همه آنچه را که در لابه‌لای متون حدیث و دعا‌های ائمه معصومین علیهم‌السلام بود، در مقابل دیدگان محققین قرار دهد. چون در بسیاری از احادیث و روایات، چندین موضوع مطرح شده که باید در چندین باب و فصل قرار می‌گرفت یا حداقل به آن ارجاع داده می‌شد، در حالی که تنها در یک فصل از یک باب، آن روایت وارد شده و چنانچه دعاها آورده می‌شد، فقط به عنوان ادعیه و در کتاب مزار ذکر می‌گردید.

تلاش برخی از نویسندگان کتاب‌های حدیثی از این بالاتر رفته و کتاب‌هایی به صورت موضوعی و دارای زیر موضوع‌های متعدد و وابسته به یکدیگر با ذکر آیات قرآن، احادیث و فرازهایی از بعضی دعاها، به همراه ترجمه فارسی و آدرس منبع، نگاشته شد. از آن جمله می‌توان به کتاب‌هایی نظیر «میزان الحکمة» و «آثار الصادقین» اشاره کرد. در این گونه کتاب‌ها به گوشه‌هایی از صحیفه سجّادیه و فرازهایی از آن در موضوعات مختلف اشاره شده است. ولی نویسندگان این گونه کتاب‌ها نیز اولاً بسیاری از احادیث ائمه معصومین علیهم‌السلام و فرازهای صحیفه سجّادیه را ذکر ننموده‌اند و ثانیاً بنا نداشته‌اند به تمامی معانی و مفاهیم حدیثی که ذکر نموده‌اند، توجه داشته باشند و آن روایت را در موضوعات متعدد ذکر نمایند. چرا که این خود، امری غیر ممکن است و از طرفی نیز هر مفهوم و عبارت ممکن است چندین احتمال معنایی داشته باشد و نگارندگان این کتاب‌ها، بنایی بر عنوان‌بندی تمامی محتوای حدیث و فرازهای دعا‌های صحیفه سجّادیه نداشته‌اند.

با نگارش کتاب‌های معجم لفظی^۱ برای صحیفه مبارکه سجّادیه و بعضی از کتاب‌های حدیث، روش جدیدی برای تکمیل اطلاعات و تسهیل و دقت در دسترسی به مضامین و

— حُرّ عاملی (م ۱۱۰۴ هـ. ق) بازگوی این حقیقت است که کتاب اوّل که در قرن پنجم تألیف شده، دارای ۳۹۵ باب است. در حالی که کتاب دوم که در اواخر قرن یازدهم نگارش یافته، دارای ۷۰۸۱ باب می‌باشد. (۱) شاید این نام برگرفته از احادیثی باشد که از حروف الفبا به «معجم» یاد کرده. همانند احادیث «من لا یحضره الفقه» ج ۴، ص ۱۱۳ و «تهذیب الاحکام» ج ۱۰، ص ۲۶۳.

اطلاعات آن کتاب، عرضه شد که این کار در رساندن محقق به موضوعات، بسیار بااهمیت، مفید و ارزنده بود.

امروزه ما به وسیله رایانه، کامل‌ترین معاجم لفظی از قرآن و کتاب‌های حدیثی از جمله نهج‌البلاغه و صحیفه سجّادیه را در اختیار داریم که با توجه به آنکه شکل کلمات برای محققان اهمیت ویژه‌ای دارد از روش‌های کارگشا و کم‌نقص محسوب می‌شود و با توجه به اینکه زمان زیادی از ارائه آن نمی‌گذرد، برای تأمین قسمتی از نیاز محققان، هنوز جایگزینی مناسب برای آن یافت نشده است. علاوه بر آنکه بعضی از این معجم‌ها به چاپ رسیده، بسیاری از برنامه‌های رایانه‌ای نیز وجود دارند که دارای معجم و امکان جستجوی لفظی با دقت بسیار بالا می‌باشند.

دیگر روشی که در سده‌های اخیر جهت تسریع در دست‌یابی به محتوا، مورد توجه و اهتمام دانشمندان قرار گرفته، فهرست‌نگاری موضوعی، با تهیه کشف‌المطالب است. اکنون پژوهشگران اسلامی فهرست‌نگاری‌های متعددی بر قرآن و کتاب‌های حدیثی تألیف کرده‌اند. پس از نگارش کشف‌المطالب‌ها و کشف‌الآیات‌های بسیاری بر قرآن کریم، موضوع‌نگاری‌های متعددی بر نهج‌البلاغه و صحیفه سجّادیه و بعضی از کتاب‌های حدیثی صورت گرفته است. از آن جمله می‌توان به «خورشیدی غروب نهج‌البلاغه»^۱ «الدلیل علی موضوعات نهج‌البلاغه»^۲ و «الدلیل الی موضوعات الصحیفه السجّادیه»^۳ اشاره کرد.

در این روش ابتدا نویسنده، چهارچوبی ذهنی برای محتوای کتاب می‌سازد و تلاش می‌کند، محتوای کتاب را در این چهارچوب پیش‌ساخته جای داده و سپس برخی از این

(۱) نوشته عبدالمجید معادیخواه، سال ۱۳۷۲، ده جلد.

(۲) نوشته علی انصاری، سال ۱۳۵۷، یک جلد.

(۳) نوشته محمدحسین مظفر، سال ۱۳۶۲، یک جلد.

محتواها را موضوع و برخی را زیرموضوع موضوعات قرار می‌دهد. این روش گرچه مخاطب را با موضوعات و زیرموضوع‌های کتاب آشنا می‌کند، ولی در بعضی از موارد هیچ ارتباطی بین متن و موضوع خودساخته ذهنی مؤلف نمی‌بینیم و از طرفی بسیاری از محتوای منطوقی و مفهومی متن در قالب موضوع، ارائه نشده است. یعنی از جهتی، جامع تمامی موضوعات کتاب نبوده و از سوی دیگر، بسیاری از موضوعات، با اصل کتاب مطابقت نمی‌کند و از این مشکل‌تر آنکه، موضوعات در چهارچوب زمان و مکان نویسنده گرفتار آمده و مؤلف با توجه به مباحثی که در جامعه مطرح است، به موضوع‌نگاری متن پرداخته و سعی دارد این‌گونه القا کند که این مطالب در کتاب وجود دارد.^۱

جدیداً بعضی از نویسندگان فرهنگ‌نامه‌های موضوعی، بر این باورند که نبایستی در مفاهیم کتاب سیر نمود و در چهارچوب ذهنی خود اسیر گشت و یا با توجه به موقعیت زمانی و مکانی به موضوع‌نگاری پرداخت. بلکه موضوعات می‌باید از منطوق کلمات استخراج شود. در این روش، مؤلف بدون هیچ پیش‌فرض ذهنی و طرح قبلی، مستقیماً به صورت تجربی و عینی به سراغ متن رفته و با استفاده از واژه‌های متن و در بعضی از موارد ایجاد رابطه میان کلمات، به ساخت موضوع می‌پردازد و سپس موضوعات را به ترتیب الفبایی، منظم کرده، مجموعه اطلاعات هر موضوع که از یک واژه خاصی برگرفته شده است را در زیر یکدیگر نوشته و زیرموضوعاتی را پدید می‌آورد و سپس با واژه‌های کمکی و تکمیلی، مجموعه اطلاعاتی را به صورت شکل یافته، فراهم نموده، به کاربران و پژوهشگران عرضه می‌دارد. این روش هر چند از اعمال سلیقه کمتری برخوردار است و محققان ارجمندی نیز قرآن و

۱) همچون موضوعاتی که اخیراً یکی از موضوع‌نگاران بر کتاب شریف نهج البلاغه، نگاشته و آن کتاب را حاوی موضوعاتی همچون «فوتوریسم»، «فورمالیسم»، «فیزیوئومی»، «فیزیولوژی» و... دانسته است.

صحیفه جامعه سجّادیه را این‌گونه موضوع‌یابی نموده‌اند،^۱ ولی این روش برای کسانی که با زبان عربی آشنایی دارند، مفید می‌باشد. زیرا موضوعات، برخاسته از متن عربی است و افراد بیگانه با آن زبان، قادر به بهره‌برداری از آن نیستند و چنانچه نویسنده موضوعات را ترجمه نماید، به منظور خود که استفاده از منطوق کلمات است، دست نیافته است. زیرا در ترجمه موضوعات و زیرموضوعات باز چهارچوبه ذهنیت مترجم کارساز است و موضوعات اسیر ذهن و زمان نگارش می‌گردد و از طرفی سردرگمی مراجعه‌کننده غیر آشنا به زبان عربی را به دنبال دارد. چرا که او به دنبال همه واژه‌های به کار رفته در آن موضوع است و با ترجمه آن نمی‌تواند تمامی موضوعاتی که بدان معنا است، یکجا بیابد. و از طرفی در این فرهنگ‌ها، هر چند کلمات همان کتاب به کار رفته، اما موضوعات ساخته‌شده معادل نیز فراوان بوده و مؤلف از زبان فارسی و عربی به صورت ادغامی بهره گرفته است.

اشکال دیگری که به روش فرهنگ‌نویسی آنان وارد است این است که نویسندگان محترم این‌گونه فرهنگ‌واره‌ها بنا بر آن داشته‌اند که از منطوق و عین کلمات به سراغ جملات آن کتاب رفته، به موضوعات دست‌رسی یابند. در حالی که به تأویل، تفسیر و همچنین در مورد فرهنگ‌نامه‌های قرآنی، به شأن نزول بعضی از آیات نیز توجه کرده‌اند و برخی موضوعات را با توجه به تفسیر، تأویل و شأن نزول ساخته‌اند، که این کار حتی از کسانی که با توجه به چهارچوبه ذهن خود به ایجاد موضوع می‌پردازند نیز سر نزده است.

با توجه به مطالبی که گذشت، نیاز به موضوع‌نگاری صحیفه مبارکه سجّادیه، بیشتر احساس می‌شد. زیرا پیرامون قرآن کریم حداقل ده‌ها کشف‌المطالب و کشف‌الآیات با تمامی محسنات

(۱) «فرهنگ موضوعی قرآن مجید» اثر خرمشاهی و فانی / انتشارات فرهنگ معاصر، سال ۱۳۶۴.
«نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجّادیه» اثر مصطفی درایتی.

و کاستی‌ها موجود بود^۱ و پیرامون کتاب شریف نهج البلاغه نیز فرهنگ‌نامه‌های متعددی وجود داشت.^۲ اما در مورد کتاب گران‌بار صحیفه مبارکه سجّادیه، تنها اثر مهمی که به عنوان فرهنگ‌نامه موضوعی نگاشته شده بود، کتاب «الدلیل الی موضوعات الصحیفه السجّادیه» است که مؤلف آن، فارغ از واژه‌ها و الفاظ موجود در صحیفه سجّادیه، به بررسی آن پرداخته و هر آنچه را که به عنوان موضوعی قابل طرح یافته، در ۳۲۸ صفحه، ۱۹ موضوع و ۱۹۷ زیرموضوع گرد آورده است. موضوعاتی که نویسنده برگزیده، عبارت‌اند از: توحید، نبوت، امامت، معاد، اسلام، ملائکه، اخلاق، طاعات، ذکر و دعا، سیاست، اقتصاد، انسان، هستی، جامعه، علم، زمان، تاریخ، سلامتی و امور نظامی. با بررسی دقیق این موضوعات، به این نتیجه می‌رسیم که اکثر این موضوعات، عناوینی است ساخته مؤلف، که این عنوان‌ها در صحیفه کامله سجّادیه به چشم نمی‌خورد. زیرموضوعات نیز تابع هیچ مشخصه‌ای نیست و نویسنده محترم آن، در بسیاری از موارد سلیقه‌ای عمل کرده است.

کتاب «نمایه‌نامه موضوعی صحیفه سجّادیه» که در دو جلد انتشار یافته، علی‌رغم محسناتی که دارد، به موضوع‌نگاری صحیفه مبارکه سجّادیه که شامل ۵۴ دعاست نپرداخته، بلکه صحیفه جامعه سجّادیه، که دارای ۲۷۰ دعا می‌باشد را موضوع‌نگاری نموده است. این فرهنگ دارای ۷۵۰۰ مدخل اصلی و ۳۵۰۰ مدخل ارجاعی بوده و قابل تطابق و استفاده برای صحیفه کامله سجّادیه نیست. چرا که صحیفه جامعه در بسیاری از موارد، از جمله در شماره دعاهای صحیفه کامله پنجاه و چهار دعایی اختلاف دارد. به طور مثال، دعاهای یکم تا دهم صحیفه کامله، در صحیفه جامعه به شماره‌های ۱، ۹، ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۲۱، ۲۴، ۲۶، ۳۰، ۳۲ آمده است.

(۱) بنگرید به «کتابشناسی جهانی قرآن کریم» / خانه کتاب قم / ۱۳۸۲، ج ۱، صص ۳۸ - ۱۴.

(۲) بنگرید به «امام علی در آینه قلم» / ج ۱، صص ۵۵۷ - ۵۵۰.

احساس نیاز به وجود فرهنگ‌واره‌ای جامع برای صحیفه کامله سجادیه (با توجه به اینکه موضوع‌نگاری دعا و مناجات از ویژگی و حساسیت خاصی برخوردار است)، ما را بر آن داشت تا با سبکی جدید به موضوع‌نگاری صحیفه مبارکه سجادیه پردازیم. طی سال‌های اخیر در مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان، اقدامات پژوهشی و تحقیقی متعددی چه به شکل نرم‌افزار رایانه‌ای و چه به صورت مکتوب، برنامه‌ریزی شده که تاکنون برخی از آنان به مرحله تولید رسیده و برخی دیگر در حال تکمیل می‌باشد.

یکی از این برنامه‌ها که به شکل مکتوب ارائه می‌گردد، فرهنگ‌نامه موضوعی صحیفه سجادیه است. در تدوین و تنظیم این فرهنگ‌نامه در مرحله اول، صحیفه سجادیه‌ای که توسط مرحوم حجة الاسلام سید علی نقی فیض الاسلام رحمته الله تصحیح و فرازبندی شده بود را به عنوان متن اصلی انتخاب کرده، بدون هیچ قالب پیش‌ساخته ذهنی یا خارجی، به اصل متن صحیفه مراجعه و کلمه به کلمه متن را بررسی نمودیم و پس از گزینش واژه‌هایی که دارای بار موضوعی خاصی بود، با استفاده از رایانه، آنها را به صورت الفبایی و معجمی، مرتب نمودیم. با بررسی دقیق کلمات انتخاب شده، به این نتیجه رسیدیم که واژه‌های انتخابی بر دو قسم هستند: یک قسم کلماتی بودند که علاوه بر دارا بودن بار موضوعی، در متن محور سخن و یا مطلبی بودند که بدون شک این واژه‌ها در ترکیب موضوعی قرار می‌گرفتند. نظیر موضوعات «آب»، «آتش»، «آسمان» و.... قسم دوم واژه‌هایی بودند که بار موضوعی داشتند، اما محور سخن یا مطلبی نبودند. در اینجا کلماتی که می‌توانست محقق را در رساندن به مطالب یاری دهد، ذکر نمودیم. همچون موضوعات «رسیدن»، «روگردانی»، «روی‌آوری»، «همانند» و.... سپس واژه‌هایی را که علی‌رغم داشتن بار موضوعی، نمی‌توانست در راستای منظور محقق نقش‌آفرینی نماید، ذکر نکردیم. نظیر موضوعات «آبشخور»، «سقالبه»، «معوذتین» و.... زیرا بر این باور بودیم که چنین موضوعاتی برای مراجعه‌کننده نه تنها مفید

نخواهد بود؛ بلکه ممکن است گیج‌کننده و ملال‌آور باشد. (البته چنین مواردی نسبت به کل موضوعات مطرح شده، بسیار نادر بود.) در این میان به کلماتی برخوردیم که محور سخن نبودند و در بعضی فرازهای دعا، دارای بار موضوعی و در برخی از جملات، فاقد بار موضوعی بودند که با بررسی‌های دقیق، مواردی که دارای بار موضوعی بود، ذکر شده و از فرازهایی که کلمه در آن فاقد بار موضوعی بود، چشم‌پوشی شد. زیرا فرهنگ‌نامه موضوعی باید هدایت‌گر به واژه‌هایی باشد که راهنمای موضوع بحث در متن قرار گیرد و مراجعه‌کننده را به مطالبی در اطراف آن موضوع، راهنمایی کند و چنانچه او به دنبال همه واژه‌های به کار رفته در تمامی فرازهای دعا است، باید برای رفع نیاز خود به معجم لفظی صحیفه مبارکه سجّادیه مراجعه کند نه به فرهنگ‌نامه موضوعی که بنای خود را بر بیان موضوع قرار داده نه بیان تمامی الفاظ به کار رفته در صحیفه سجّادیه.

سپس آن واژه‌ها را (با توجه به جمله‌ای که آن واژه در آن به کار رفته بود)، ترجمه کردیم. توجه به جمله‌ای که آن کلمه عربی در آن به کار رفته، به این خاطر است که بعضی از کلمات دعا در زبان فارسی، معانی متعددی دارد و یا از کلمات مترادفی است که دارای مصادیق متعدّد است و باید دید، منظور امام علیه السلام از این کلمه در این فراز چه بوده است. البته در بسیاری از موارد به شرح نیز مراجعه می‌شد. در این میان کلماتی بودند که می‌توانست به مصادیق متعدّد، تطبیق یابد و یا به چند معنی ترجمه شود و شارحین و مترجمین صحیفه سجّادیه، به تمامی آن معانی و یا مصادیق، آن فراز را ترجمه و تطبیق کرده بودند. لذا ما آن کلمه را در تمامی آن معانی و مصادیق در ذیل موضوعات متعدّد ذکر کرده، به مقتضای موضوع، آن کلمه را ترجمه نمودیم. به عنوان مثال از کلمه «جازیاً» در عبارت «كَفَى بِكَ جَازِيًا»^۱ در موضوع «پاداش» و همچنین در موضوع «کیفر» استفاده کردیم و یا از واژه «كَلَفْتَنِي» در عبارت «اللّهُمَّ

(۱) بخشی از فراز سوم دعای پنجاهم.

إِنَّكَ كَلَّفْتَنِي مِنْ نَفْسِي مَا أَنْتَ أَمْلَكَ بِهِ مِنِّي»^۱، در موضوعات «تکلیف» و «گماشتن» بهره بردیم. نیز موضوعات استخراج شده را پس از ترجمه فارسی، به صورت الفبایی چینش نمودیم و موفق به تفکیک مناسب موضوعات از یکدیگر شدیم. مثلاً موضوعات «عفو»، «آمرزش» و «گذشت» (علی‌رغم تشابه معنای ظاهر) در سه موضوع جداگانه، به تناسب عبارت عربی فراز و نیز لحاظ نمودن ترجمه در آن، قرار گرفت. در این هنگام متوجه واژه‌هایی که دارای معنای یکسان (و یا مشابه) بود شده، تمامی آنها را با در نظر گرفتن مشخصه‌هایی خاص، یک موضوع دانسته و تحت موضوعی واحد قرار دادیم. مثلاً کلماتی که به «حتمی»، «لازم»، «لزوم»، «واجب» و «وجوب» ترجمه شده بود، تحت موضوع «واجب» در نظر گرفته شد.

در این میان واژه‌هایی وجود داشت که احتمال وجود معانی متعدد از آن بعید نبود. مانند موضوع «مژده» که واژه‌های معادل «بشارت»، «تبشیر» و «نوید» از آن استنباط و به موضوع «مژده» ارجاع داده شد. همچنین در این فرهنگ، موضوعاتی داشتیم که جهت تکمیل بحث، ارجاع آنها به دیگر موضوعات مشابه، خالی از لطف نبود. پس با چنین ارجاعاتی نیز، موضوعات ارجاعی پدید آوردیم.

حال قطع نظر از موضوعات ارجاعی، سایر موضوعات هر یک دارای فرازهای متعددی از دعاهای مختلف بود. در بعضی موارد، تعدّد فرازها چنان بود که رجوع به آنها، جز سردرگمی در میان انبوه فرازها، چیز دیگری نداشت. لذا بر آن شدیم، جهت تسهیل در فهم و نجات از سردرگمی، برای هر یک از فرازها، عنوانی برخاسته از منطوق فراز قرار دهیم. توجه به این نکته ضروریست که این عناوین (که در فرهنگ‌نامه موضوعی، بر اساس شماره دعا و فراز، تحت موضوعات قرار دارند)، به عنوان زیرموضوع نیستند، بلکه بر اساس تسهیل در فهم موضوعی فراز در نظر گرفته شده‌اند. به همین دلیل، این عناوین که بیشترین حجم

(۱) قسمتی از اولین فراز دعای بیست و دوم.

فرهنگ‌نامه را به خود اختصاص داده‌اند، بر اساس ترتیب الفبایی چینش نشده و تنها موضوعات دارای چینش الفبایی‌اند.

سپس جهت سهولت دست‌یابی مراجعه‌کننده به دعاها و فرازهایی که عناوین از آنها استخراج شده، به چینش فرازهای تقطیع شده، بر اساس ترتیب عددی دعا و نیز شماره فراز، اقدام نمودیم.

از آنجایی که مراجعه‌کنندگان به چنین فرهنگ‌نامه‌هایی، عموماً فارسی‌زبان هستند، جهت تسهیل در فهم مراجعین، تمامی دعا‌های صحیفه سجّادیه ترجمه شد و ترجمه هر فراز و عبارت تقطیع شده، در زیر فراز مربوطه قرار گرفت تا معنای فراز دعا، در دسترس و مفهوم عنوان استنباطی از آن فراز، کاملاً مشخص و واضح گردد.

با توجه به اینکه در برخی موارد از واژه‌های زبان عربی در زبان فارسی، معانی مختلفی استنباط می‌شود و ما قائل به از دست ندادن موضوعات و عناوین در حدّ توان بودیم، لذا با توجه به موضوعات، ترجمه‌های متفاوتی از لغات برداشت کرده و به تناسب موضوع، از آن بهره جستیم. نظیر عبارت «لَا تَقْتِیْ» که در جمله «وَلَا تَقْتِیْ بِالسَّعَةِ»^۱ به عبارت «گمراهم نکن» و نیز «آزمایشم نکن» ترجمه شده و یا واژه «الجانی» که در عبارت «أَنَا الْجَانِی عَلٰی نَفْسِی»^۲ به کلمات «گنهکار» و در جایی دیگر به «جنایتکار» ترجمه گردیده است.

در پایان چینش موضوعات و فرازهای دعاها، (پایان جلد سوم) دعا‌های صحیفه سجّادیه به همراه ترجمه آن قرار داده شد تا مراجعه‌کننده برای پی بردن به قبل و بعد هر عبارت و فراز تقطیع شده که همراه با موضوعات ذکر گردیده، ناچار به مراجعه به چاپ‌های دیگر صحیفه (که چه بسا فرازبندی نشده) نباشد.

در این فرهنگ، بیش از ۹۰۰ موضوع اصلی وجود دارد و تعداد ۷۹۴ موضوع ارجاعی

(۱) بخشی از فراز بیست و دوم دعای بیست. (۲) فراز هشتاد و دوم از دعای چهل و هفتم.

تعبیه گردیده است. در زیر ساخت موضوعات اصلی آن، عناوینی برای فرازهای دعا نگاشته شده که تعداد آن عناوین نیز ۹۲۲۶ عنوان می‌باشد.

نظر به اینکه فرهنگ‌نامه حاضر، علی‌رغم دقت و تلاش انجام شده، خالی از عیب نیست، لذا نقادی اهل فن، در بهتر طی نمودن این مسیر، قطعاً کارگشا و شمر ثمر خواهد بود.

در پایان، خداوند متان را حمد و سپاس می‌گوییم که توفیق عطا فرمود تا در حول محور صحیفه مبارکه سجادیه، این اقدام پژوهشی انجام و آن را به پیشگاه حضرت امام سجاد علیه السلام تقدیم داریم.

همچنین از عنایات ویژه مرجع عالیقدر و زعیم حوزه علمیه اصفهان، حضرت آیه‌الله العظمی مظاهری «مد ظله العالی» - که تأسیس مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان، از برکات وجودی معظم‌له است - سپاس‌گزاری و قدردانی می‌نماییم.

در تدوین فرهنگ‌نامه‌ای که پیش روی دارید، شش تن از پژوهشگران مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان، برای به دست آوردن سبک موضوع‌نگاری ادعیه و ترتیب آن، و استخراج موضوعات و عناوین، و همچنین تقطیع و عنوان‌نگاری فرازاها و نیز ترتیب چیش آنها و ویرایش متن، مساعدت‌های فراوانی نمودند که بر خود لازم می‌دانم از تک تک آنان تشکر نمایم.

اللهم لك الحمد بديع السماوات والأرض

سید احمد سجادى

مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان

فروردین ماه ۱۳۸۵